

میرزا آقاخان نوری تبعه انگلیس بود یا تحت الحمایه؟

● توضیحی از: دکتر عبدالرضا هوشنگ مهدوی استاد علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)

بیشترشان متقلب‌ترین افرادی هستند که میان طرابوزان و سرحدات چین و ترکستان و بخارا وجود دارند.^۴ و اما در مورد نقش میرزا آقاخان نوری در جنگ ۱۸۵۶-۵۷ ایران و انگلیس، «گوینو» در گزارش سوم ژانویه ۱۸۵۷ خود به وزارت خارجه کشور متبوعش می‌نویسد: «گفتگوی بسیار از يك نقشه جنگی بهاری در میان است که ایرانیان جنوب کشور را به دست انگلیسی‌ها رها کنند و به قندهار حمله ور شوند. می‌گویند شاه خودش فرماندهی را به عهده خواهد گرفت و بر خود می‌بالند که افغانها را به شورش برمی‌انگیزند و وادارشان می‌سازند که به پیشاور بتازند.»^۵ اما در گزارش ۲۰ فوریه ۱۸۵۷ خود می‌نویسد: «اما صدر اعظم شاید با نظرات سنجیده چهار فوج از سپاه خراسان را معاودت داده و به خانه‌هایشان فرستاده است، به نحوی که قشونی که در هرات اردو زده و ظاهراً مأمور عملیات در افغانستان می‌باشد، اکنون به هیچ‌وجه نمی‌تواند بیش از چهار پنج هزار نفر باشد که بکلی فاقد همه چیز است.»^۶

بدین سان، درحالی که جزیک جنگ محلی در خوشاب، درگیری واقعی بین نیروهای ایران و انگلیس صورت نگرفته بود، میرزا آقاخان نوری با شتاب فراوان نماینده‌ای به اروپا فرستاد تا عهدنامه صلح با انگلستان را به بهای از دست دادن هرات و چشم‌پوشی از کلیه ادعاهای ایران بر افغانستان، هر چه زودتر امضاء کند. عهدنامه صلح پاریس در ۴ مارس ۱۸۵۷ امضاء شد و قیام هند، مشهور به شورش سپاهیان، در هشتم مه یعنی در حدود دو ماه بعد آغاز گردید. انگلیسیان که خیالشان از جانب ایران و افغانستان آسوده شده بود به ژنرال «سر جیمز او ترام» فرمانده قوای اعزامی خود به خلیج فارس دستور دادند به هند برگردد و هم او بود که به دستیاری سایر ژنرال‌های انگلیسی و نیروی امدادی که از انگلستان فرستاده شده بود، شکستهای سنگینی به شورشیان وارد ساخت و انقلاب هند را به خاک و خون کشید. خدمتی که میرزا آقاخان نوری و دارودسته‌اش در ایران، و ایادی جیره‌خوار انگلیس در هند به امپراتوری بریتانیا کردند، موجب شد که هند به مدت نود سال دیگر تحت سلطه استعمارگران باقی بماند، همچنانکه ایران نیز تا نیمه قرن بیستم زیر نفوذ انحصاری انگلیسیان قرار داشت.

● زیر نویس

۱. خان‌ملك ساسانی، احمد: سیاستگران دوره قاجار، چاپ دوم، انتشارات بابک، تهران ۱۳۵۴، صفحه ۱.
۲. شیل، لیدی مری: خاطرات لیدی شیل یا جلوه‌هایی از آداب و رسوم ایران، نشر نو، تهران ۱۳۶۸، صفحه ۲۲۳.
۳. کنت دو گوینو: گزارشهای سیاسی از ایران، انتشارات جویا، تهران ۱۳۷۰، صفحه ۳۶.
۴. همانجا.
۵. همانجا، صفحه ۵۸.
۶. همانجا، صفحه ۸۳-۸۲.

توضیح و بوزش

در مقاله «احیاء و گسترش احساسات ملی‌گرایانه در روسیه» در شماره ۸۰-۷۹ این ماهنامه، چند جا واژه «اسلام‌گرا» اشتباهاً به جای «اسلاوگرا» چاپ شده است که بدین وسیله تصحیح می‌گردد.

مجله محترم اطلاعات سیاسی - اقتصادی

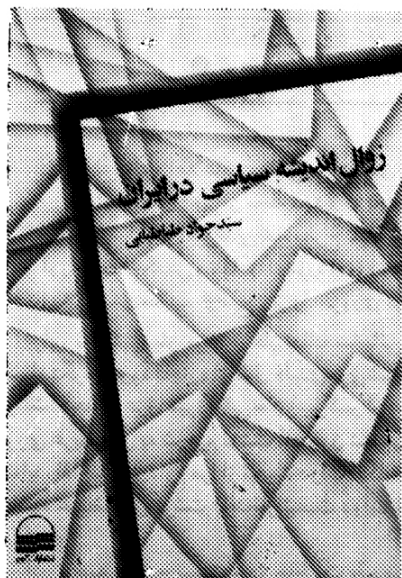
در شماره‌های اخیر آن مجله محترم که بحث‌هایی درباره میرزا آقاخان نوری دومین صدراعظم ناصرالدین شاه مطرح شده، نویسندگان مقالات در چندین جا او را «تبعه» انگلیس و تنها در يك مورد او را «تحت الحمایه» دانسته بودند. برای روشن شدن مطلب، توضیح زیر را ضروری می‌دانم.

برای نخستین بار مرحوم خان‌ملك ساسانی در سال ۱۳۳۸ در کتاب «سیاستگران دوره قاجار» از قول «لیدی مری شیل» همسر وزیرمختار بریتانیا نوشت: «بعد از عزل میرزا تقی‌خان امیرکبیر از صدارت عظمی میرزا آقاخان نوری عریضه‌ای به شوهرم نوشت که چون شاه می‌خواهد مرا صدراعظم ایران بنماید، لذا استدعا دارم مرا از تبعیت دولت انگلیس معاف فرمایند. شوهرم در حاشیه عریضه‌اش نوشت (افتخار تبعیت دولت انگلیس بیشتر از تاج کیان است).»^۱

این ترجمه صحیح نیست و در خاطرات «لیدی مری شیل» که چند سال بعد در ۱۳۶۸ به فارسی ترجمه شد، چنین آمده است: «میرزا آقاخان... راهی به نظرش رسید و آن فرستادن پیغامی به سفارت انگلیس بود. جواب سفارت این بود «مسلماً قرار داشتن در تحت حمایت انگلیس از تاج کیانی برتر است، ولی چون میرزا آقاخان جهت صدراعظمی ایران برگزیده شده است بهتر است خودش در این باره تصمیم بگیرد.»^۲ متأسفانه بیشتر مورخان و محققان ما بدون توجه به فرق بین تابعیت و تحت الحمایگی و آثار حقوقی مترتب بر آن، گفته‌های خان‌ملك را تکرار کرده‌اند.

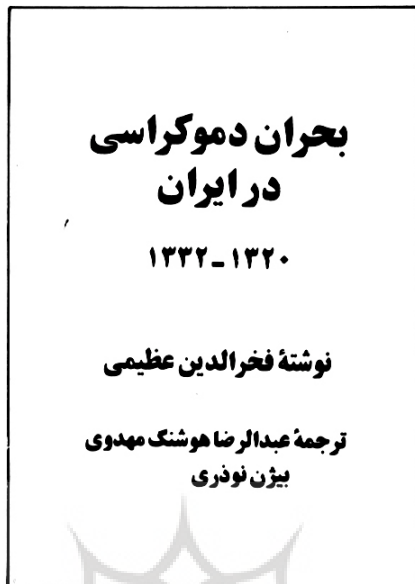
چنانکه می‌دانیم، احراز تابعیت کشورهای بیگانه قوانین و تشریفات خاصی دارد و این تابعیت به آسانی به کسی که حتی پایش را به خاک آن کشور نگذاشته باشد داده نمی‌شود. امروزه نیز شاهدیم که کسب تابعیت کشورهای بیگانه تا چه اندازه دشوار و مستلزم دست کم چند سال اقامت در آن کشور و در پاره‌ای موارد انصراف از تابعیت اصلی می‌باشد تا چه رسد به يك قرن و نیم پیش که تابعیت انگلیس حتی به راجه‌های ثروتمند هندی هم داده نمی‌شد. بنابراین، میرزا آقاخان تبعه انگلیس نبوده بلکه تحت الحمایه آن دولت بوده است. دولت انگلیس حق حمایت از افراد ایرانی را ناشی از فرمان مورخ ۱۵ سپتامبر ۱۸۳۹ محمدشاه می‌دانست که در آوریل ۱۸۴۰ اصلاح شده بود. فرمان اخیر مقرر می‌داشت: «کلیه خدمتگزاران و وابستگان انگلیس خواه ایرانی باشند و خواه تبعه کشورهای دیگر، کمافی السابق در امان خواهند بود و حمایت خواهند شد و از الطاف و مراقبت‌های وزیرمختار دولت فخیمه برخوردار خواهند گردید. هرگاه یکی از ایشان متهم به ارتکاب جرمی شود، بدون اطلاع و اجازه وزیرمختار بریتانیا آزار و مجازات نخواهد شد.»^۳

در سال ۱۸۵۵ که روابط سیاسی ایران و انگلیس ظاهراً بر سر قضیه میرزا هاشم خان نوری و باطناً بر سر مسئله هرات قطع شد، حفاظت منافع بریتانیا در ایران به دولت فرانسه واگذار گردید. از جمله پرونده‌هایی که از طرف سفارت انگلیس به «کنت دو گوینو» کاردار فرانسه در تهران تحویل داده شد، پرونده ۱۴ نفر تحت الحمایگان انگلیس بود که فقط سه نفرشان انگلیسی بودند. احتمالاً نفر پانزدهم میرزا آقاخان نوری بوده که سه سال قبل از آن تاریخ به منظور احراز سمت صدارت از تحت الحمایگی انگلیس چشم پوشیده بود. «گوینو» از این که می‌بایست به امور تحت الحمایگان انگلیس رسیدگی کند بسیار ناراضی بود چون در ۲۶ نوامبر ۱۸۵۶ به دوستش «پروکش» نوشت: «ممکن است در میان ایشان اشخاص خوب و آرامی هم وجود داشته باشند، ولی

■ زوال اندیشه سیاسی در ایران

سیدجواد طباطبائی
انتشارات کویر
چاپ اول ۱۳۷۳

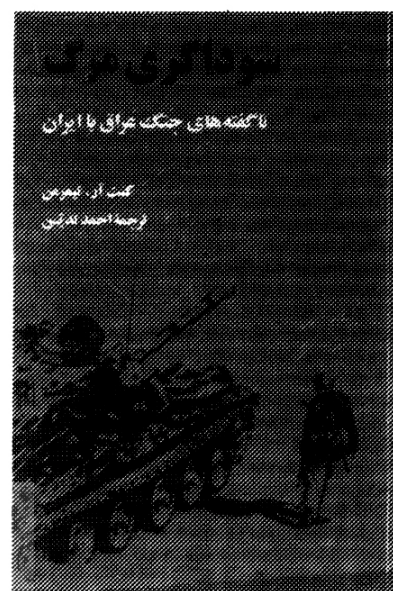
بحران دموکراسی
در ایران

۱۳۲۰-۱۳۳۲

نوشته فخرالدین عظیمی
ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی
بیژن نوذری

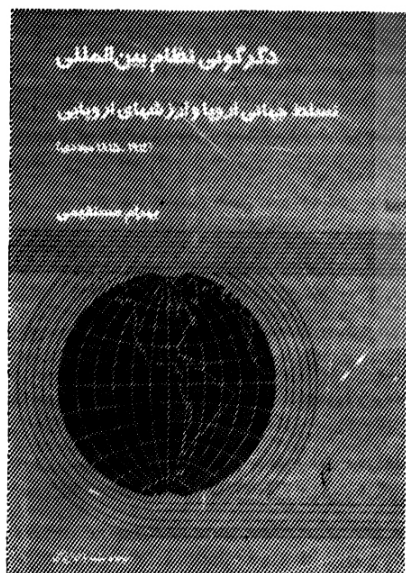
■ بحران دموکراسی در ایران

فخرالدین عظیمی
ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی
بیژن نوذری - نشر البرز

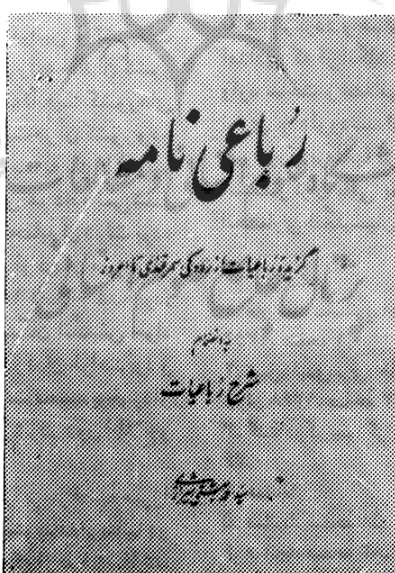
■ سوداگری مرگ

کنت آر. تیمرمن
ترجمه احمد تدین
مؤسسه خدمات فرهنگی رسا
چاپ اول ۱۳۷۳

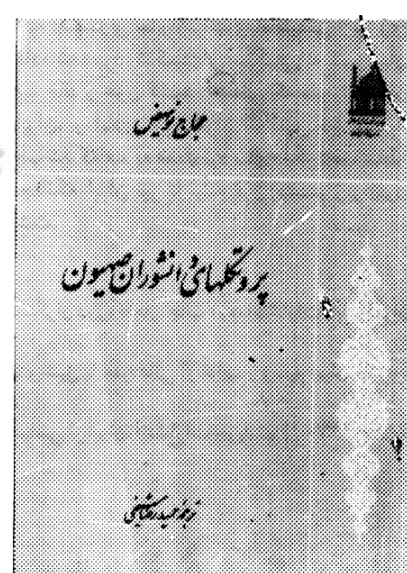
■ دگرگونی نظام بین المللی

بهرام مستقیم
مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه
چاپ اول ۱۳۷۳

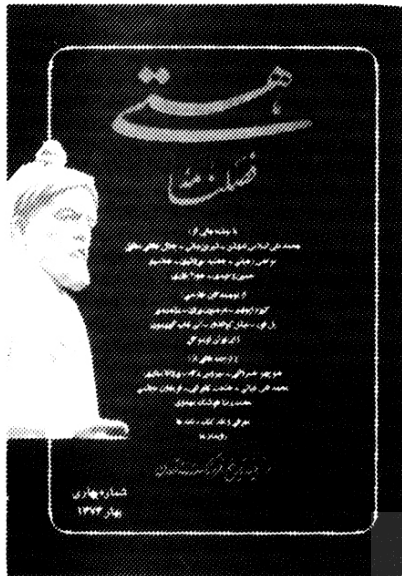
■ رباعی نامه

به انضمام شرح رباعیات
سیداحمد بهشتی شیرازی
انتشارات روزنه
چاپ اول ۱۳۷۳

■ پروتکل‌های دانشوران صهیون

عجاج نویهض
ترجمه حمیدرضا شیخی

■ فصلنامه هستی

در زمینه تاریخ، فرهنگ و تمدن

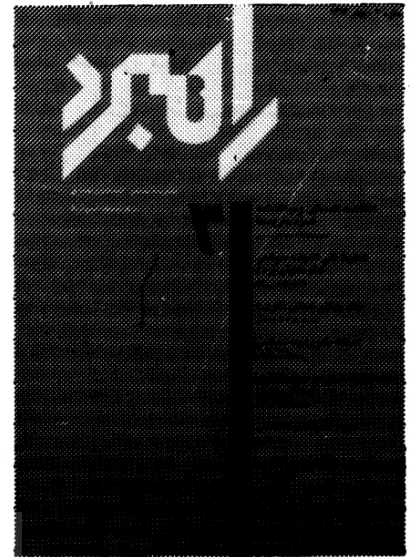
شماره بهاری - ۱۳۷۳

■ فصلنامه راهبرد

شماره ۳ - بهار ۱۳۷۳

مرکز تحقیقات استراتژیک

مجلات رسیده

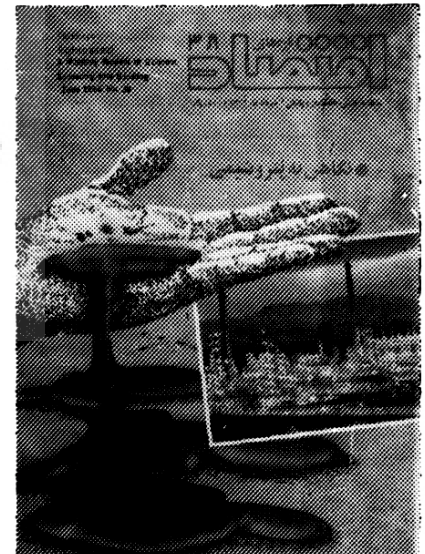
■ رسانه

سال پنجم - شماره ۱ - بهار ۱۳۷۳
فصلنامه مطالعاتی و تحقیقاتی وسایل ارتباط
جمعی

■ زمینه

سال چهارم - شماره های ۳۵-۳۶
خرداد و تیر، ۱۳۷۳
ماهنامه سازمان اقتصادی کوثر

■ تازه های اقتصاد

شماره ۳۸ - خرداد ۱۳۷۳
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران